

Віра Ковальчук,
кандидат педагогічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Vira Kovalchuk,
Candidate of Pedagogies,
senior lecturer of Precarpathian National University
named after Vasyl Stefanyk

УДК 37.013

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ГІРСЬКИХ ШКОЛАХ

FEATURES OF ORGANIZATION OF TEACHING AND EDUCATIONAL WORK AT HIGHLAND

The article is devoted to the problems of the highland school. The author analyzes the social status of these schools, problems of their work and existence, offers the certain ways of their decision.

Key words: highland school, social status, school complex, problems and prospects.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується інтенсивними пошуками нового як в теорії, так і в практиці навчання й управління.

Важливе місце в модернізації системи освіти займає гірська школа, яка виконує не лише педагогічну функцію, а й соціальну. Загальноосвітня школа в гірській місцевості також здійснює комплекс освітньо-виховних завдань, які визначені Конституцією, законами України "Про освіту", іншими нормативно-правовими документами. Вона зберігає генетичний потенціал українського етносу, відіграє роль визначального осередку науково-просвітницького, соціально-культурного та ідейно-духовного життя територіальної громади.

Гірські школи працюють в умовах уповільненого суспільного розвитку. Гори залишаються середовищем особливого спілкування людини з дикою природою. Проживання в горах із нестабільним суворим кліматом породжує проблеми, яких не знають школи, розташовані в низинній місцевості, впливає на особливості роботи школи, навчання, виховання і розвиток дітей.

Школи, розташовані у гірській місцевості, різноманітні щодо наповнюваності учнів, соціального оточення, територіального розташування, вони забезпечують освітні потреби дітей.

Однак на сьогодні існують неоднакові соціально-економічні, педагогічні умови для навчання та розвитку міських та сільських дітей, особливо тих, які живуть у гірській місцевості. На відміну від учнів міських шкіл, сільський учень "прикріплений" до школи. Він не завжди може задовольнити свої потреби в якісній, додатковій освіті. Аналіз статистичних даних щодо функціонування шкіл в гірській місцевості свідчить, що здебільшого переважає однотипна школа.

Гальмівним чинником розбудови закладів нового типу в гірській місцевості є економічна слабкість матеріальної бази, демографічні особливості гірського села, недостатнє кадрове забезпечення малочисельних шкіл, віддаленість більшості сіл від адміністративних, наукових та культурних центрів, що зумовлює ускладнення зв'язку з науково-дослідними установами, закладами вищої освіти.

Недооцінка специфіки діяльності гірських шкіл може призвести до гальмування педагогічних технологій, пристосування їх до потреб особистості. Тому необхідно вивчати специфіку впливу природи на навчання, виховання і розвиток дітей-горян, визначити характерні особливості роботи вчителів у гірських школах, взаємозалежність процесів життєдіяльності і формування особистості в гірських сім'ях і школі, розробити систему рекомендацій і заходів щодо підвищення ефективності її роботи. Частково ця проблема вивчається вченими – педагогами: О.Савченко, О. Шамавою, Н.Присяжнюк, В.Мелешко, Б.Тевліном.

Особлива увага приділяється пошукам шляхів удосконалення навчального процесу (І.Бех, В.Малешко, Р.Охрімчук, В.Хрущ та ін.). Однак ці дослідження не вичерпують усіх аспектів діяльності шкіл, оскільки актуальність проблеми зумовлюється насамперед потребою в різноманітності освітніх послуг і відсутністю можливостей здійснювати їх на рівні школи. Умови функціонування шкіл гірської місцевості вимагають пошуку відповідних форм, методів і прийомів роботи із школярами та засобів, які дадуть можливість правильно організувати навчально-виховний процес для позитивного використання цих умов.

Організація навчально-виховного процесу в школах гірської місцевості має ряд специфічних рис, пов'язаних з особливостями діяльності й навантаження вчителів, станом матеріальної бази закладів освіти. Нестандартні умови функціонування таких закладів, відмінності структури, режимів роботи посилюють труднощі в роботі вчителів, вимагають гнучкої організації навчально-виховного процесу.

Малочисельність і нерівномірність наповнення класів є найвиразнішими ознаками функціонування шкіл гірської місцевості, які зумовлюють головну особливість організації навчальної та позаурочної діяльності – постійну роботу вчителя з різновіковим і нечисленним складом учнівського колективу. Це явище має і позитивні сторони, бо створюються сприятливі передумови для індивідуалізації навчальної і виховної роботи, взаємовпливу дітей. Однак тут є загроза появи гіперконтролю з боку вчителя. Практично кожна дія дитини здійснюється під контролем вчителя, який звертається до учнів у три-п'ять разів частіше, ніж у звичайній школі. Це призводить до емоційного перевантаження учнів, збільшує їхню втомлюваність. У школі різко звужується коло спілкування дітей з педагогами. Тому вчителям, які викладають два, три і більше предметів, на уроках необхідно використовувати специфічні методи навчання відповідно до особливостей кожного предмета.

В умовах школи, яка розташована в гірській місцевості, для успішного вирішення творчих завдань провідними мають стати диференційований та індивідуальний підходи до навчання. Учителі таких закладів повинні мати не лише міцний запас наукових знань, а й успішно реалізувати міжпредметні зв'язки у навчально-виховному процесі. Наш час відзначається широкою інтеграцією навчальних предметів. Наприклад, досить перспективним є введення інтегрованого курсу "Довкілля", який об'єднує фізичні, хімічні, біологічні, географічні, народознавчі знання. Це допоможе зменшити перевантаження вчителів та учнів, покращить розвиток розумових здібностей дітей.

Навчальний процес у гірських школах має тенденцію до активного використання форм і методів самостійної роботи учнів. Отже, в таких школах різко посилюються організуюча, контролююча та спрямовуюча функції діяльності вчителя.

У зв'язку з малочисельністю педагогічних кадрів неможливо в гірській школі належно організувати роботу циклових методичних об'єднань. Учителі-предметники цих шкіл часто перебувають в методичній ізоляції. Віддаленість шкіл від культурно-методичних центрів утруднює надання методичної допомоги вчителю, погіршує можливості зустрічатися із працівниками закладів освіти і культури.

Викладання різних предметів у школі призводить до перевантаження вчителів при підготовці до уроків, знижує рівень викладання тих предметів, з яких учитель не є спеціалістом.

Особливість гірської школи вимагає постійної уваги до організації позакласної роботи з навчальних предметів. Це різноманітні форми занять: предметні гуртки, олімпіади, клуби за інтересами, конкурси, читальні конференції, спортивно-масові змагання, виставки творчих робіт.

Позитивною відмінністю школи в гірській місцевості від міської є більша можливість для спілкування з батьками і дітьми, оскільки люди добре знають один одного. В цих закладах кращий мікроклімат. Система взаємин у школі будується таким чином, що абсолютні й вічні цінності українського виховання (віра, надія, любов, чесність, доброта та ін.) формуються не як теоретичні моральні категорії, а як конкретні стосунки реальних людей.

Управління навчально-виховним процесом здійснюють директор і педагогічна рада. Адміністрація закладу – це, як правило, одна особа. Неможливість розподілу функцій призводить до перевантаження керівника; рівень його культури та тип спілкування визначають соціально-психологічний клімат як у педагогічному, так і учнівському колективах.

На якість внутрішнього контролю значний вплив здійснюють тісні соціальні й родинні взаємини, що пов'язують людей у сільській громаді. Ділові стосунки (обов'язок, відповідальність) витісняються особистими (симпатії, родинність, неприязнь). Це суттєво знижує об'єктивність контролю, його систематичність, глибину і підсилює тенденцію до формалізму та лібералізму.

В управлінській діяльності керівників гірських шкіл спостерігається намагання спиратися на громадські організації, колективну думку сільської громади, ініціативу кожного, хто зацікавлений у функціонуванні закладу, знаходити і підтримувати нове в навчально-виховному процесі. Сучасна система управління спонукає до пошуків творчого вирішення проблем школи шляхом залучення до активної співпраці широкого загалу громадськості.

На гірську школу покладаються великі завдання, вона повинна стати культурним центром, пропагандистом звичаїв і обрядів, очолити культурно-просвітницьку роботу в селі. У зв'язку з ліквідацією в

багатьох селах клубів, бібліотек ця робота набуває особливого значення. Учителі шкіл готують для одинокосельців літературні вечори, концерти, збирають фольклорний матеріал.

Проблеми гірської школи перебувають у центрі уваги органів управління освітою, головним завданням яких є створення умов і рівних можливостей для особистісного розвитку та здобуття якісної освіти і творчої самореалізації кожної людини.

Одним із віддалених районів Івано-Франківської області є Верховинський, якого найбільше торкаються школознавчі проблеми гірських шкіл. В районі низьким залишається охоплення дітей суспільним дошкільним вихованням. Існуюча мережа дошкільних закладів не може забезпечити освітніх послуг для всіх бажаних. В окремих дошкільних закладах недостатня кількість спортивного інвентаря, потребує оновлення обладнання тротуарів та спортивних майданчиків. Повільно впроваджуються наукові досягнення, новітні технології в роботі з дітьми сільської місцевості. Існує проблема забезпечення соціальними педагогами навчальних закладів Верховинського району.

Проблемним питанням в організації профільного навчання залишається малочисельність учнівських контингентів, однокомплектність більшості шкіл.

Фінансові проблеми та географічне розташування гірських населених пунктів району зумовлюють труднощі в організації харчування та підвозу учнів. Зокрема, малочисельність контингенту у школах і та й-іст, їх віддаленість не дають змоги здійснити гаряче харчування у навчальних закладах. Потребує вирішення питання обладнання шкільних їдалень, оформлення столових залів та оснащення харчоблока. Технічне обладнання в більшості випадків пошкоджено з ладу та застаріло.

Багато є проблем з матеріально-технічним забезпеченням шкіл, оновленням навчальної бази, зокрема оснащенням кабінетів хімії, фізики, біології. Тільки третина шкіл району має обладнані кабінети обслуговуючої праці, що впливає на якість підготовки з трудового навчання. Потребує покращення матеріально-технічна база бібліотек, необхідне поновлення їх новою художньою та науковою літературою, фаховими журналами і газетами, типовим бібліотечним обладнанням.

Важким залишається питання організації медичного контролю за станом здоров'я дітей. База проведення занять з фізичного виховання суттєво не міняється, умови не дозволяють повною мірою виконувати вимоги навчальної програми з фізичної культури. Окремі спортивні зали знаходяться в аварійному стані. Не в повному обсязі виконується стаття 3 Закону України "Про статус гірських населених пунктів в Україні", в якій йдеться про "здійснення заходів щодо будівництва об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури" [1].

Знижений культурно-освітнього потенціалу села обмежує умови розвитку та саморозвитку особистості. Віддаленість від осередків культури ставить сільських учнів у несприятливі умови для розвитку порівняно з міськими. Безумовно, це обмежує доступ дітей з гірських регіонів до високих зразків світової та національної культури. На відміну від учнів міських шкіл, для багатьох із них недоступними є центри творчості, студії, спеціалізовані школи та ін.

Очевидна суперечливість даного чинника щодо розвитку особистості учня. З одного боку, розвиток особистості відбувається в умовах обмеженого соціального середовища та культурного оточення, з іншого – зменшується ризик впливу негативного соціального оточення.

Саме тому визначення та врахування специфіки діяльності гірської школи може стати підґрунтям для з'ясування педагогічних шляхів її розвитку. Школа в гірській місцевості відрізняється, перш за все, специфікою своєї діяльності. Вона є поліфункціональною, тому що організовує соціальну роботу з дітьми та соціокультурну роботу з населенням. Соціально-педагогічні умови сіл, що знаходяться в гірській місцевості, сприяють вивченню особливостей розвитку кожного учня, впливу сім'ї, народної культури та традицій, навколишнього середовища на розвиток особистості. Школа є базою допрофесійної сільськогосподарської освіти, важливою ланкою підготовки учнів до самостійного життя. Її головною метою є формування людини, всебічний розвиток особистості. Як зазначив Міністр освіти і науки України С. Ніколаєнко, "щоб учень прагнув учитися, вмів володіти знаннями, його необхідно зацікавити" [2, 7].

Завдяки зусиллям обласних та місцевих органів влади в Івано-Франківській області збережена і удосконалюється мережа шкіл, що розташовані в гірській місцевості, використовуються всі шляхи для здобуття повної загальної середньої освіти: денна, вечірня (заочна), індивідуальна та екстернатна форми.

Органи управління освітою та місцевої влади посилюють увагу до питання забезпечення учнів і педагогів підвозом до місця навчання і додому. Зокрема, за останні роки значно зросла сума коштів, що виділяється для цього.

З метою реалізації Державної програми "Шкільний автобус" у Верховинському районі за останні 5 років придбано 8 транспортних одиниць. Це дає змогу забезпечити підвозом більше 60 % учнів та 85% педагогічних працівників.

Об'єктивною причиною і перешкодою при здійсненні підвозу учнів є проблема гірського бездоріжжя. Близько 20% учнів проживають на територіях, які є недоступними для транспортних засобів.

Отже, вирішення питання можливе лише через пришкільні інтернати та впровадження проекту "школа-родина".

Діяльність відділу й закладів освіти спрямовується на визначення мережі, вибору шляхів здобуття освіти, створення умов для навчання. З метою задоволення освітніх потреб населення у Верховинському районі функціонує 35 загальноосвітніх шкіл. У 2002 році три загальноосвітні школи I-II ст. реорганізовано у школи I-III ступенів. Для обдарованих дітей в районі функціонує лицей, два позашкільні заклади районний Будинок школяра та ДЮСШ.

Збережено і впродовж двох останніх років відновлено мережу дошкільних закладів. На початок 2007 року в районі функціонувало 13 дитячих садків, 3 навчально-виховних комплекси, в яких охоплено близько 400 вихованців, що складає 16 % від загальної кількості дітей віком від 1 до 6 років.

З метою підготовки до школи при загальноосвітніх навчальних закладах гірської місцевості працюють групи для дітей п'ятирічного віку, які не відвідують дошкільні заклади. Для забезпечення рівних умов щодо надання послуг дошкільної освіти всім дітям дошкільного віку, відновлення роботи раніше закритих ДНЗ, відкриття груп при діючих ДНЗ відділом освіти розроблено програму розвитку дошкільної освіти. Відповідно до програми, планується відкриття нових дошкільних закладів у селах гірської місцевості. Навчально-виховний процес у дошкільних закладах здійснюється за програмою "Малютко", "Дитина", впроваджуються елементи програми "Крок за кроком".

В районі працюють над створенням належних умов для забезпечення навчально-виховного процесу. Значну увагу органи управління освітою приділяють зміцненню матеріально-технічної бази навчальних закладів, покращенню технічного стану будівель. За останні роки (2004 р.) здано в експлуатацію першу чергу Верховинської ЗОШ I-III ступенів на 360 учнівських місць та зроблено реконструкцію пісолунку у шкільне приміщення Пробанівської ЗОШ I-II ступенів. З метою належної організації навчального процесу ведеться робота щодо комп'ютеризації шкіл I-III ст.

Завдяки спільним діям керівників навчальних закладів, громадськості, батьків та влади покращився стан організації харчування школярів. Стовідсотково забезпечуються безкоштовними гарячими обідами діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Навчально-виховний процес у загальноосвітніх школах Верховинського району забезпечують понад 700 педагогічних працівників, з яких більше 80 % мають повну вищу освіту. З кожним роком істотно зростає освітній рівень учителів початкових класів, фізичної культури, музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання, вихователів груп продовженого дня, педагогів-організаторів.

Протягом трьох останніх років до загальноосвітніх навчальних закладів району прийнято на педагогічну роботу близько 50 молодих спеціалістів - випускників вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Завдяки проведеній роботі відділу освіти райдержадміністрації, спрямованій на забезпечення навчальних закладів педагогічними кадрами, що є вихідцями з цього ж району, вдалося вирішити питання забезпечення підкадрами та значно знизити їх плинність. Педагогічний колектив Верховинської області - "наймолодший" в області. В загальноосвітніх навчальних закладах району працює лише близько 60 пенсіонерів, що складає 9 відсотків від загальної кількості педагогічних працівників. Серед учителів 5-11 класів 33 відсотки мають вік до 30 років.

Для забезпечення кадрами навчальних закладів відділ освіти використовує можливості цільового прийому до вищих навчальних закладів випускників, які постійно проживають у сільській місцевості, передбаченого постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1159 "Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості".

Структура методичної роботи з педагогічними кадрами включає 21 методичне об'єднання, постійно діючий семінар для керівників шкіл, п'ять клубів за інтересами, школи молодого керівника та професійної адаптації вчителів, творчі групи вчителів математики, хімії, біології, географії, екології. Працює 8 опорних шкіл з освітніх проблем району.

Провідне проблемне питання в діяльності методистів - "Підвищення результативності навчально-виховного процесу шляхом впровадження нових педагогічних технологій" - визначає ключові напрями методичної роботи, котрі реалізуються через різні її форми, поєднуючи на рівні змісту ті аспекти, що стосуються викладання навчальних предметів. Інноваційні технології у процесі вивчення стають предметом обговорення на постійно діючих семінарах. В канікулярний період з педагогами проводиться практичні заняття з оволодіння засобами комп'ютерної техніки та прикладним програмним забезпеченням.

В обласну картотеку ППД занесено досвід учителя українознавства Верховинського гуманітарно-прикладного ліцею, старшого наукового співробітника філії "Гуцульщина" НДІ МОН України, кандидата фізико-технічних наук І.М.Зеленчука.

У 2002 році видано збірку "Індивідуальні творчі роботи учнів навчальних закладів Гуцульщини".

Добре сплановано роботу чотирьох методичних об'єднань педагогів початкових класів різних категорій. Загалом у школах діють приблизно 20 шкільних методоб'єднань, проблемні питання яких відповідають проблемам шкіл та району.